

Alexandra Walsham: The Reformation of the Landscape. Religion, Identity and Memory in Early Modern Britain and Ireland.
Oxford University Press, Oxford, 2011. 637 oldal, 52 db illusztráció.

A reformáció hatásai sokrétűek: a vallásos hit és a hiedelmek átalakulása sokszor együtt járt a gazdasági-társadalmi rendszer, a szokások és az életmód megváltozásával, valamint a fizikai környezet átformálásával. Ez utóbbiról – tankönyvszerűen – a képrombolás jut eszünkbe. A hitújítás szentségeket és babonákat nem tűrő, erőszakos cselekedeteinek azonban nemcsak a templombelsők, a kolostor-épületek és a kolostorkertek estek áldozatául, hanem egyebek mellett a csodákhoz kötődő, szentként tisztelt források, sziklák és fák is. A természeti környezet egyes elemei önmagukban is hűen tükrözik a reformáció szerteágazó következményeit. Az egyre népszerűbb és egyre több témára kiterjedő „landscape studies” (tájtanulmányok)¹ képviselői szerint ugyanis a táj „kulturális konstrukció” (6), amely a kollektív emlékezet jeleit, szimbólumait hordozza magán, így – William George Hoskins szavaival élve – ez „a birtokunkban levő leggazdagabb történelmi forrás”.²

A természetes környezet történelmi jellegű vizsgálata nem ismeretlen a magyar történetírás számára sem: elegendő, ha a történelmi ökológiai vagy a környezettörténelmi munkákra gondolunk.³ Ezek legtöbbször a régmúlt környezeti eseményeit, állapotait, valamint az ember és a természet együttélésének kereteit rekonstruálják. Csak néhány munka született, amely a konkrét tájhasználat részletei mögé néz, és elsősorban a természethez fűződő viszony eszméi, szemléletbeli hátterére, a korabeli mentalitásra fókuszál – nagy jelentőséget tulajdonítva az emberi és a természetes környezet szimbólumokkal teli voltának.⁴

Alexandra Walsham⁵ ez utóbbi irányzatot képviseli: művében a lehető legmélyebben vizsgálja a természet szemléletformáló és az eszmék természetformáló hatását. A történész megközelítésének eredetisége azonban nem is e tág értelemben vett mentalitástörténelmi szempontban, hanem a természet és a hitújítás összekapcsolásában rejlik. E koncepciójával Walsham jóval túlmutat mind a tájról,

¹ A tájtörténet önálló aldiszciplínává válását jelzi az interdiszciplináris tudományos társaság (Society of Landscape Studies) megalakulása, valamint ennek 1979 óta évenként megjelenő folyóirata, a *Landscape History* (http://www.landscapestudies.com/index_files/Volumes.htm – utolsó letöltés: 2014. április 24.). A tájtörténet részletes historiográfiáját lásd Hooke (ed.) 2000. A történelem és a földrajz tudományának egymástól való kölcsönös függését bizonyítja gazdag bibliográfiai leírással Baker 2003.

² Hoskins 1955: 14.

³ Lásd például az következő köteteket: R. Várkonyi–Kósa (szerk.) 1993; R. Várkonyi (szerk.) 2000; Kázmér (szerk.) 2009.

⁴ Lásd például Kósa 1993; Granasztói 2012.

⁵ Alexandra Walsham az újkori történelem első női professzora Cambridge-ben, a British Academy tagja és a University of Exeteren tanít. Legfontosabb munkája: Walsham 1999. 2014-ben várható következő művének kiadása *Catholic Reformation in Protestant Britain* címen.

mind pedig „Anglia hosszú reformációjáról”⁶ alkotott elképzeléseinken. A *The Reformation of the Landscape (A táj megreformálása)* című munka⁷ vizsgálódási köre Anglián kívül kiterjed a walesi, a skót és az ír sajátosságokra, illetve kronológiailag visszanyúlik a pogány előzményekig, valamint előremutat a 19. századi változásokig. A térbeli és időbeli dimenzió kitágítása mellett a téma megközelítési módjai szintén sokszínűségről tanúskodnak: Walsham egyaránt vizsgálja a táj természetes és ember alkotta elemeit, a fizikai környezetnek és a róla való gondolkodásnak, a hozzá kapcsolódó hiedelmeknek a változását, valamint a vallás tájatalakító és a táj vallás-átalakító szerepét. A mű alapjául szolgáló források közt megtalálhatjuk a korabeli térképeket, grafikákat és a néprajzi gyűjtéseket éppúgy, mint a hitvitázó iratokat, értekezéseket vagy a természettudósok levelezéseit. Walsham önálló forrásként használja a természethez kapcsolódó tulajdonneveket, mint „nyelvi kövületeket” („linguistic fossils”, 25) is. A forrásokkal gazdagon illusztrált folyamatok, az értelmezési lehetőségek feltárása és a könyv tematikus felépítése által a szerző hitelesen érzékelteti a kor összetettségét és az ellentétes tendenciák egymásmellettségét.

Alexandra Walsham igazi újítása a könyv átfogó megközelítésén túl a témával kapcsolatos kérdésfeltevésében rejlik. Hogyan formálta újjá a reformáció a tájat? Valóban a „deszakralizáció” tekinthető a 16. századtól kezdve a természethez való viszony legjellemzőbb irányvonalának? Egyes történészek általános tendenciának tekintik, hogy a szekularizáció, a hitújítás és a reformációt továbbreformáló folyamatok, valamint a kora újkori tudományos fejlődés a tájat megfosztotta a szenttől és a misztikumtól.⁸ A mű fő tézise azonban az, hogy ez a rombolás egyrészt nem volt maradéktalan, másrészt vele párhuzamosan megjelentek a „reszakralizáció” mozzanatai is. Az emberi mentalitást tükröző tájelemek, és maga a táj egésze is valamilyen formában megőrizte régi vallásos jellegét, illetve évtizedekkel később egyfajta átértelmezett vallásos tartalommal ruházódott fel. Alexandra Walsham tehát a weberi varázstalanítás kritikusai közé tartozik, ahogyan az különböző szempontok felől megközelítve a mű hét fejezetében is tükröződik.

A pogány és a középkori keresztény századokban a hely szentsége – az első fejezet címeiként is megjelenő *loca sacra* – az emberek vallás- és hiedelemvilágának nélkülözhetetlen és kikezdzhetetlen alkotórésze volt. Bár a pogány vallásosság szimbólumainak pontos értelmezése nehézkes, a neolitikus, a kelta, majd az ezekre rakódott római rítusok közismert példái, Stonehenge vagy a bath-i termálforrás karakteresen szemléltetik a természet elemeinek szakrális voltát. A kereszténység megjelenésével és elterjedésével a táj lerombolhatatlan alkotórészei fokozatosan alakultak át pogány kultikus helyekből egy „elfogadhatóbb

⁶ Tyacke (ed.) 1998. Tyacke mára széles körben elfogadott alaptézise, hogy Angliában a reformáció nem egyszeri, néhány évtizeden belül lejátszódó folyamat volt, hanem a 18. századig tartó újabb és újabb reformációk sorozata. Lásd erről még Spurr 2006.

⁷ A mű alcíme magyarul: *Vallás, identitás és emlékezet a kora újkori Nagy-Britanniában és Írországbán.*

⁸ Lásd például Thomas 1971; Eire 1986.

természetfeletti erő” (28) szent helyeivé, és pogány imádatukat megszüntetendő új tartalommal ruházták fel. A fa immár a szent keresztfára, a szabálytalan természeti formák a vízözön pusztítására, az egész természet Isten teremtő erejére emlékeztetett. Mindez a szentek életéhez, csodáihoz kötődő forrásokkal, sziklákkal kiegészülve „az isteni szféra eléréséhez szükséges pontok mátrixává” (49), más megközelítésben az „írástudatlanok szent könyvtárává” (61) vált. A táj sikeres „keresztényiesítésével” párhuzamosan megmaradtak azonban a környezet rendellenességeihez kapcsolódó babonák is.

Ahogy a második fejezet (*Idols in the Landscape*) bemutatja, a szentként tisztelt természetes és mesterséges tájlemek a reformáció idején bálványokká, a lélek számára veszélyesekké váltak. A protestáns doktrínák tagadták, hogy a tér és így a természet immanens szentséggel rendelkezik – a Biblia nagyobb hangsúlyt kapó szövege mellett nem volt szükség „a teremtett világ isteni könyvére” (90). A képek és a szent helyek elleni tettleges küzdelem mögött esetenként helyi érdekek, általánosan ellenben politikai motivációk húzódtak meg. Ezek Írország és Skócia esetében különös jelentőséggel bírtak, és a 17. század közepén összefonódtak a polgárháborúkkal. Az állam gyakran nem rendelkezett a kellő hatalommal, erőforrásokkal vagy érdekelttséggel ahhoz, hogy az ember alkotta bálványok mellett a táj szent helyeit is lerombolja, és a hiedelmeket nem lehetett úgy eltüntetni, mint egyes fizikailag megragadható idOLOKAT. Összességében – ahogy a hosszú reformáció végeredményeként is – az új attitűdök és a deszakralizált táj képe felülkerekedett a középkori vallásos világon.

Az első két fejezetben Alexandra Walsham jól ismert tendenciákat mutat be: a többek között Aron Gurevics által leírt középkori világnép megváltozását és a reformációnak Carlos Eire által is bemutatott bálványok elleni küzdelmét.⁹ Bár ezeket számos angliai példával illusztrálja, a táj szakralitása szempontjából a résztendenciákat árnyalja és rámutat a helyi sajátosságokra, összességében azonban nem állít forradalmian újat. A harmadik fejezet (*Britannica sancta*) ellenben már a fő tézis előkészítésére szolgál.

Az ellenreformáció hatásait tárgyaló fejezet az Angliában, Skóciában és Walesben elnyomott kisebbség által követett trendeket mutatja be. Walsham szemében azonban a katolikusok – elnyomott státuszuk ellenére – nagy jelentőséggel bírnak: a történész a táj szentségének megőrzését elsősorban nekik tulajdonítja. A korabeli brit „pápasták” értekezéseikben gyakran visszhangozták a kontinens mozgalmait, például a zarándoklat – és így a hely szentségében való hit – fontosságát, amely kiegészült a hagiográfiai irodalom fellendülésével. Az üldözés elől menekülő közösségek sokszor csak távoli, vad helyeken tudták liturgiáikat megtartani. A természeti táj a Loyolai Szent Ignác által szorgalmazott imamód, a szemlélődés számára is tökéletes terepet kínált. A természettel való kapcsolat szorosabbá válása a vallás látható folytonosságának hangsúlyozásával kapcsolódott össze. A tradicionalizmussal párhuzamosan a tridenti elvek szintén

⁹ Gurevics 1974; Eire 1986.

érvényesültek: a karizmatikus papok által új, általában a hitüldözés mártírjaihoz kötődő helyek is szakrális tulajdonsággal ruházódtak fel – ezek azonban rövid életűnek bizonyultak.

A „reszakralizációt” mint általában a katolikus megújulással asszociált tendenciát Alexandra Walsham radikális újítással főként a protestánsok tevékenysége eredményének tulajdonítja a következő részben (*The Religious Regeneration of the Landscape*). Az ember által létrehozott bálványokkal szemben néhány protestáns gondolkodó éppen a természeti környezetben vélte felfedezni Isten képmását. Ahogy azt a lollard,¹⁰ az evangélista, a puritán, a methodista és egyéb disszenter irányzatokban is felfedezhetjük, a nyílt, szabad terek gyakran alkalmasabb színtérnek bizonyultak a személyes meditációra és a közös liturgiára, mint a mesterséges építmények. A katolicizmushoz szemléletében és néhány külsőségben visszatérő, a szakralist hangsúlyozó vallási irányzat, a laudianizmus képviselői a 17. század közepén nagy szerepet játszottak például egyes források megáldásában. Az anglikán egyház teológiájának a középkori értékek felé fordulása és a képrombolás szentségtörésként való értelmezése a kolostorromok felértékelődéséhez és megőrzéséhez, valamint a régiségbúvárok általi kutatásához vezetett. A reformáció hatására a kertépítészet monasztikus hagyománya is megszűnt, és a kert számos új funkcióval ruházódott fel. A kertészkedés a lélek művelésével volt párhuzamba vonható, de a kert grottáit és szent forrásait többnyire immár csupán díszítőelemnek tekintették.

Alexandra Walsham szerint a protestantizmus törekvése a saját megkülönböztetett szent helyeinek létrehozására egyszerre történhetett a protestáns nézőpont – miszerint a szakrális nem kötődik egyes helyekhez – magyarázó okaként és annak ellenére. Az ötödik fejezet (*God's Great Book in Folio*) ezt a változást a természettudományok kibontakozása, konkrétan pedig a teremtés tudományos megalapozottsága felől közelíti meg. A reformáció hatására nem kérdőjeleződött meg az, hogy Isten teremtette a világot, sőt, nagy hangsúlyt kapott a természeti környezet szépsége, hasznossága és ebből következően Isten természetbeni jelenléte. A második fejezetben azonban Walsham éppen ennek az ellenkezőjét állítja, itt ugyanis azt szemlélteti, hogy a protestánsok a tájat a kinyilatkoztatás másodlagos forrásának tekintették a Biblia mellett. A vallásos lelkesedés elősegítette a természet mélyebb megértésére irányuló kutatásokat, amelyet egyre inkább anyagi valóságként, „szövegszerű tárgyként” (358) értelmeztek. Francis Bacon, John Evelyn, Nehemiah Grew és más természettudósok sok, addig csodásnak hitt jelenséget megmagyaráztak, de tevékenységükről elsősorban vallásos fogalmakban gondolkodtak. Mindezzel párhuzamosan a természettudomány körében is megmaradt a környezet rendellenességeinek az eredendő bűn és a vízőn eredményeként vagy baljóslatú jelekként való értelmezése, bár a tájat már inkább szimbolikus, mint valódi szakrális környezetnek tekintették.

¹⁰ A lutheri reformációt megelőző angliai vallási reformirányzat vezetője, John Wyclif követőit nevezték lollardoknak.

A természettudományok után Walsham a következő fejezetben az orvostudomány felől is megközelíti fő tézisé, a gyógyító vizekre koncentrálna (*Therapeutic Waters*). A szent helyekkel szembeni korabeli szkepszis a csodás gyógyulásokról híres forrásokat is érintette. Ezt felerősítette a fizikai-kémiai módszerek kialakulása és elterjedése, amelyekkel már meg tudták állapítani a víz ásványianyag-összetételét, és ennek következtében növekedett a megalapozott orvosi ajánlások gyakorisága. A források kommercializálódtak: a gyógyvizek a városok számára anyagi bevételt jelentettek, és a fürdőbe járás a felsőbb társadalmi rétegek kedvelt időtöltésévé vált. Az eddig elmondottak fényében már meglepő lenne számunkra, ha Walsham nem árnyalná ezt a tendenciát is a másik oldallal: a különböző kutakhoz, termálvizekhez, forrásokhoz kötődő szakrális jelentéstartalom ugyanis nem tűnt el nyomtalanul. Ahogy a betegséghez a bűn kapcsolódott, a gyógyuláshoz a protestáns gondolkodásban is elengedhetetlen volt az isteni kegyelem és a lélek megtisztulása. Erre emlékeztettek tanácsaikban a korabeli gyógyászok is, akik az orvoslás gyakorlatát alapvetően istenfélő hivatásnak tekintették. Ugyanakkor a marginális területeken fekvő vizekhez – amelyek kívül estek mind az orvosok, mind pedig a lelkészek ellenőrzésén – még a 18. században is élő babonás hiedelmek, szokások kapcsolódtak.

A táj szakralitásának protestáns átértelmezésével az ehhez kötődő hagyományok is megújultak és átértelmeződtek – Alexandra Walsham az ezek feltárásával foglalkozó fejezettel (*Invented Traditions*) zárja művét. A környezethez kapcsolódó régi történetek és hiedelmek megőrzése, valamint a tájképet meghatározó épületek dokumentálására való törekvés azonban ellentmondott a „pápista babonák” erkölcsi értéktelensége tézisének. A kettősségnek többféle feloldása figyelhető meg: a katolikus hagyományt vagy a sátán hazugságainak tulajdonították, vagy átalakították úgy, hogy a protestantizmus győzelméről tanúskodjon. Ugyanakkor – előtérbe állítva, hogy a természet fontos isteni üzeneteket hordozhat – felismerték a tradíció morális értékét, alkalmazkodtak a tájról kialakult elképzelésekhez, sőt, továbbfejlesztették és átalakították azokat. Amikor például a metodista irányzat megalapítója, John Wesley apja sírjára állt fel prédikálni, a síron „különös fémszínű nyomok” (520) keletkeztek. A természet szent pontjaihoz kötődő számos szokás feléledt – köztük például a csodás forrásokat célzó zarándoklatok –, ám ezek egyre inkább elvesztették eredeti jelentésüket és közösségi szabadidős tevékenységekké váltak. A táj, a természet szakrális tulajdonsága a reformáció hatására tehát nem elpusztult, hanem a kulturális és mentális változásokra reflektálva átértelmeződött.

Alexandra Walsham részletes és szemléltető példáiban rendkívül gazdag művének konklúziója radikálisnak mondható: a kora újkori Angliában a táj szentségének folytonossága sokkal jellemzőbb, mint a reformáció híveinek romboló tevékenysége következtében kialakuló megszakítottság. Úgy tűnik, a szerző ingadozik az elfogadott vallás- és eszmetörténeti nézetek árnyalása és az ezekkel teljesen ellentétes álláspont kialakítása között. Míg az előbbi megbecsülendő és követendő minden kutatási terület esetében, az utóbbi kétségtelenül

nagyobb hibalehetőségeket tartalmaz. Keith Thomas szerint Walsham „túl megszire megy”, amikor azt állítja, hogy a gyógyfürdők hatását az isteni jóakaratsnak tulajdonították, vagy amikor protestáns csodatévő helyekről beszél. A *Religion and the Decline of Magic* és a *Man and the Natural World* szerzője a könyv forráshasználatát is kritizálja: Walsham szerinte „elszigetelt és atipikus forrásokat úgy mutat be, mintha azok általános trendeket reprezentálnának”. A helyenkénti túlzások azonban – írja Thomas – összességében nem csökkentik a mű értékét.¹¹

A történeti párbeszéd irányvonalai és magas színvonala a *The Reformation of the Landscape* felépítésében is tükröződnek: az egyes részeknek adott címek egy-egy korabeli forrás vagy történeti szakmunka címeit, illetve híres mondásokat, megállapításokat idéznek fel. Jellegzetes például a „The Very Stones Would Cry Out” („A kövek maguk fognak megszólalni”) a Bibliából,¹² a „The Sacred Theory of the Earth” („A szent elmélet a Földről”) Thomas Burnettől¹³ vagy a „War against the Idols” („Háború a bálványok ellen”) Carlos Eire-től.¹⁴ Ezekkel az áthallásokkal Alexandra Walsham jelképesen is meghatározza vitapartnerét vagy éppen szövetségesét az adott fejezetben. Vajon – a mű stílusának irodalmiasságát is figyelembe véve – merész gondolat lenne-e részünkről ezek alapján, ha a fejezetek számának, a hetes számnak a szakrális konnotációjára asszociálnánk? A könyv felépítése rendkívül egyenletes: hét fejezetre és minden fejezeten belül négy-négy alfejezetre tagolódik, valamint a fejezetek, illetve az alfejezetek hasonló hosszúságúak. A tendenciák összetettségét, sokszor paradox voltát Walsham világosan mutatja be: egy-egy bekezdés kezdő állítása köré csoportosítja a bizonyító példákat, és a fő állításokat az adott tematikus alfejezeten belül legtöbbször kronológiai vagy térbeli rendbe szervezi. A megértést segítik, a szemléltetést és egyes esetekben az információ kiegészítését szolgálják a képek: a korabeli térképek, illusztrációk és a nyomtatott művek díszes címlapjai. A szerkezet igényességéhez hozzájárul a könyv nyelvezetének választékossága, már-már a témához illő magasztossága.

A tematikus felépítés lehetőséget ad a tendenciák árnyalására, de magában rejti a lehatárolhatatlanság veszélyét is. Az egyértelmű állítást váró olvasó számára zavaró lehet, hogy a történész a különböző fejezetekben egymással ellentétes következtetésekre jut. Alexandra Walshamot ugyanakkor felmenti, hogy a bevezetőben és a konklúzióban maga is reflektál a reformáció paradox voltára, és így az olvasót várakozásainak megváltoztatására készíti. A kategóriák elkülönítése azonban kétségkívül nem minden esetben valósul meg maradéktalanul: a szerző ugyanis gyakran egy fejezeten belül tér ki olyan ellentétes tendenciák tárgyalására, amelyek témájuk szerint egy következő fejezetbe illenének. Például a képrombolás sikertelensége és a „reszakralizáció” már a második fejezetben előkerül, pedig valójában a negyedik és az ötödik fejezethez kapcsolódik. Az is előfordul,

¹¹ Thomas 2011.

¹² Lukács 19:40. (Ez a kötet harmadik fejezetének negyedik alfejezete.)

¹³ 1681-ben, illetve 1684-ben jelent meg. (Az ötödik fejezet negyedik alfejezete.)

¹⁴ Eire 1986. (A második fejezet harmadik alfejezete.)

hogy a több fejezethez is köthető tematikus részegységeket Walsham többször tárgyalja: a megőrzés problematikája a negyedik és a hetedik fejezetben, a természeti rendellenességek bűnhöz vagy sátánhoz való csatolása az ötödik és az utolsó részben egyaránt felbukkan. Ennek következtében a könyv rendkívül terjedelmes, a fejezetek szinte önálló tanulmányokként olvashatóak. A kötet e jellemzőjét erősíti, hogy a néhány sorban kifejtett példák mellett a szerző különösen nagy figyelmet szentel egyes helyeknek – például Stonehenge-nek vagy a glastonbury-i tövisnek –, azokat több oldalon keresztül, szinte esettanulmányokként elemzi. A *Rural History* recenzi¹⁵ által ugyancsak kritikaként megfogalmazott terjedelmesség és gyakori önisméltés főként a táj meghatározásának és összességében a könyv kérdésfeltevésének tágasságán, behatárolatlanságán múlik. A mű koherenciájának részlegessége azonban nem kelt bennünk hiányérzetet, ha a változások összetettségének, ambivalenciájának a teljesség igényével történő bemutatására koncentrálnunk.

A megközelítésbeli sokszínűség jelzi, hogy a szerző az interdiszciplinaritásra törekszik: alapvetően a mű témája is megköveteli a történelmi szempontok mellett a földrajzi, néprajzi, művészettörténeti és teológiai szemlélet alkalmazását. Ennek a – kétségkívül nehéz – feladatnak a megoldása nem minden esetben sikerült maradéktalanul, ahogy azt például egy néprajzi szakfolyóirat¹⁶ szóvá is teszi. A könyv utolsó fejezetében, amikor Walsham a hagyományok korabeli összegyűjtését tárgyalja, a legendákról és szokásokról „kulturális fossziliákként” (474) beszél, figyelmen kívül hagyva azok állandóan változó, élő voltát. A történelem irányzatai, aldiszciplínái ugyanakkor rendkívüli sokféleségben bukkannak elő: a könyvben egyaránt felfedezhetjük a kultúr-, a mentalitás-, a mikro-történeti és az antropológiai megközelítést. Mindezeket a vallástörténet kapcsolja össze – a történész a vallási változások és folyamatok köré csoportosítja a téziséket. A vallástörténet dominanciája a műben nem meglepő, hiszen Alexandra Walsham a reformáció történetének professzora. Az egyes tendenciák árnyalása a legtöbb esetben a reformáció sokszínűségéhez kapcsolódik, amely a fő tárgytól, a természetszemlélettől való elszakadással is fenyeget. Jellegzetes példa erre a negyedik fejezet, amelyben a „reformációk” teológiai irányzatainak és a szentséghez való viszonyainak fejtegetését olvasva már-már szem elől veszítjük a tájhoz fűződő korabeli viszony tárgyalását. Ha azonban a konklúzióban kifejtett célra tekintünk, a tágabb értelemben vett vallási megközelítés integrációja a tájtörténetbe rendkívül fontos felvetésnek és eredményes vállalkozásnak bizonyult. Ezzel párhuzamosan megvalósult a tájtörténeti szemlélet meghonosítása a jóval nagyobb múltú vallástörténeti diskurzusban is.

Ha végeredményében csak részlegesen is, de szándékában mindenképpen értékelendő Alexandra Walsham műve: a tájtörténet újabb forrásainak feltárása és a mozaikszerű kutatásokra való mélyreható reflexió nélkülözhetetlen a további

¹⁵ Hopper 2012.

¹⁶ Justice 2012.

kutatásokhoz. A *The Reformation of the Landscape* szemléletmódjával és gazdag forrásanyagával egyszerre írta bele magát a „landscape studies” és a reformáció-történet kánonjába. A témához kapcsolódó hasonló volumenű monográfikus feldolgozás Keith Thomas munkája¹⁷ óta – mintegy három évtizede – nem született. Walsham művét méltán minősítették 2011-ben a Wolfson Prize for History megosztott első helyezettjének és az American Historical Association Leo Gershoy Prize nyertesének. A kulcsfontosságú könyv nemcsak az igen speciális jellemzőkkel bíró angol reformáció vagy az angol táj története iránt érdeklődőknek hasznos, hanem a környezet-, a táj- és a kerttörténet magyar képviselői számára is releváns tartalmi és módszertani elemeket foglal magában. Alexandra Walsham munkája ezen túl minden vallás-, kultúr- és mentalitástörténeti érdeklődéssel rendelkező történésznek izgalmas szemléletformáló olvasmányul szolgálhat.

Mohay Borbála

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Baker, Alan R. H. 2003: *Geography and History. Bridging the Divide*. (Cambridge Studies in Historical Geography 36.) Cambridge.
- Eire, Carlos M. N. 1986: *War against the Idols. The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*. Cambridge.
- Granasztói Olga 2012: Táj – kép – kert. Gondolatok az angol tájképi kert magyarországi recepciójának kezdeteiről. In: Bartha-Kovács Katalin – Penke Olga – Szász Géza (szerk.): *Képek, szövegek, olvasatok*. Szeged, 43–56.
- Gurevics, Aron J. 1974: *A középkori ember világgépe*. Budapest.
- Hooke, Della (ed.) 2000: *Landscape: The Richest Historical Record*. (Society for Landscape Studies, Supplementary Series 1.) Amesbury.
- Hopper, Andrew 2012: Review. *Rural History* (23.) 1. 119–120.
- Hoskins, William George 1955: *The Making of the English Landscape*. London.
- Justice, Deborah 2012: Review. *Journal of Folklore Research. An International Journal of Folklore and Ethnomusicology*. <http://www.indiana.edu/~jofir/review.php?id=1369> – utolsó letöltés: 2014. április 24.
- Kázmér Miklós (szerk.) 2009: *Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eredményei történeti és természettudományi források tükrében*. Budapest.
- Kósa László 1993: Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig. In: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.) 1993: *Európa híres kertje*. Budapest, 201–222.
- R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.) 1993: *Európa híres kertje*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 2000: *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Budapest.

¹⁷ Thomas 1983.

- Spurr, John 2006: *The Post-Reformation 1603–1714*. (Religion, Politics and Society in Britain.) London.
- Thomas, Keith 1971: *Religion and the Decline of the Magic. Studies in Popular Belief in sixteenth and seventeenth century England*. Oxford.
- Thomas, Keith 1983: *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England, 1500–1800*. London.
- Thomas, Keith 2011: Killing Stones. *London Review of Books* (33.) 10. 13–15.
- Tyacke, Nicolas (ed.) 1998: *England's Long Reformation 1500–1800*. London.
- Walsham, Alexandra 1999: *Providence in Early Modern England*. Oxford.